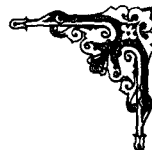

ЄВРЕЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА НА ПОДІЛЛІ У 20^х-30^х рр. ХХ ст.

В умовах незалежності важливо вивчати досвід національно-культурного будівництва в Україні у 20^х-30^х рр. ХХ ст., особливо освіти національних меншин. У багатонаціональній країні, котрою є наша держава, цей досвід має непересічне значення. Втілення його у практичній роботі створить підвалини для всебічного задоволення і врахування інтересів різних національностей і груп, які проживають в Україні, і, одночасно, дозволяють уникнути багатьох проблем, що призвели до трагічного фіналу наприкінці 30^х років кращих її представників. У зв'язку із фабрикацією численних гучних справ, у період сталінських репресій безневинно постраждало десятки тисяч людей.

Варто підкреслити, що запровадження національної освіти розглядалося як один із пріоритетних уже у період Української революції. Зокрема, у зверненні Центральної Ради до народів України у березні 1917 року підкреслювалося: "Повнота національного життя, якого ми добивалися для українського народу, не повинна затопляти, обмежувати для інших народностей їх змагання до вільного розвитку своєї культурної і національної стихії. Нітрохи! Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за право нашого народу, щоб з хвилиною, коли ті права будуть здобуті, поставити іншу мету – приборкування слабких народностей і панування над національними меншинами української землі"¹.

У цей час починають відкриватися школи для національних меншин. Налагоджується підготовка учительських кадрів для них, матеріально-технічне забезпечення. Однак ця робота в умовах гострого військового протистояння великого розмаху в Україні не дістала. Більш наполегливо реалізується ця проблема із встановленням Радянської влади. Уже в 1919-1920 рр. формуються засади в організації освіти для національних меншин. Вони дістали позитивну оцінку на засіданні колегії Наркомату освіти РСФРР, де про них інформував нарком освіти України Г.Ф. Гринько. У резолюції з цієї доповіді підкреслювалася та енергія з якою Наркомос України запроваджував освіту робітників у розореній країні, схвалювалася політика по відношенню до населення, котре говорить українською мовою, висловлювалася надія, що Наркомос України опікуватиметься збереженням російської культури, а кож охороною культурних цінностей національних меншин².

Підкреслимо, що період 20^х-30^х років справедливо оцінюється дослідниками, як

період "українського відродження", коли політика коренізації, що розпочалася у 1923 році, створила широкі можливості для розвитку освіти національних меншин, зокрема, і єврейської. Офіційно ця політика була запроваджена Декретом РНК України від 27 липня 1923 року "Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ"³ та постановою ВУЦВКУ та РНК УСРР від 1 серпня 1923 року "Про заходи забезпечення рівноправності мов і допомоги розвитку української мови"⁴. У цілому, ВУЦВК та РНК УСРР за 1922-1927 роки прийняли 99 важливих рішень, що регламентували постановку освіти національних меншин в Україні⁵. Серед них, резолюція від 1.07.1925 року по доповіді ЦКНМ про його роботу, резолюція по доповіді НКО "Про культурно-освітню роботу серед національних меншин" (1925 р.), "Про відпуск коштів на видання юридичної літератури на національних мовах" (1925 р.), "Про видачу київському видавництву "Культур-Ліга" займу на видання літератури на єврейській мові" (1926 р.), "Про задоволення культурних потреб національних меншин" (1926 р.).

Плідно працював у справі організації освіти національних меншин і Наркомос України, який тільки за 1925-1927 роки в цьому плані розглянув понад 30 важливих питань⁶. В тому числі "Про сітку шкіл нацмен" (21.12.1925), "Про видавничий план ДВУ" (23.12.1925), "Про розширення сітки шкіл в районах вселення переселенців" (2-15.01.1926), "Про участь в роботі комісії по виправленню етнографічної карти УСРР" (28.01.1926), "Про розширення і зміцнення культурноосвітньої роботи серед національних меншин" (3.0.1926).

У цих документах відпрацьовується схема освіти національних меншин, котра містила положення про те, що національна школа створюється там, де є не менше 20 дітей національних меншин шкільного віку. В основі освіти національних меншин лежить 4-річна школа сільська, містечкова, міська, яка базується на рідній мові нацменшин. Крім цього для кожної національності у районних центрах, більш великих містечках і містах відкриваються семирічки.

Цими документами, на початковому етапі, окреслюються основні напрямки шкільної освіти для національних меншин. Зокрема:

- розгортання нових шкіл першого та другого концентру в районах компактного проживання національних меншин, інших великих населених пунктах;

- перепрофілювання російських та українських шкіл в районах компактного проживання національних меншин;
- зміцнення матеріальної бази шкіл для національних меншин;
- переведення на державний бюджет т.з. договорних шкіл, а також тих шкіл для національних меншин, що утримувалися за рахунок спеціальних коштів⁷.

Все це сприяло тому, що кількість шкіл для національних меншин, зокрема єврейських, на Україні непинно зростала. Якщо їх у 1925/1926 навч. році було 295, то у 1925/1926 році стало 392. У той же час шкіл із подвійною мовою навчання зменшується. Якщо у 1925/1926 навч. році шкіл з українською та єврейською мовами навчання було 63, то у 1926/1927 році їх стало вже 23. Крім цього в Україні діяло у 1926/1927 навч. році на єврейській мові навчання 4 педтехнікуми, 2 сільгосп-школи, 15 технічних профшкіл, 6 ФЗН, 8 шкіл кустарів, 1 сільгосптехнікум, 1 відділення при ІНО, 1 відділення при робітфаку, 1 школа робітничої молоді, 1 шкільна майстерня⁸.

Про наявні проблеми у постановці освіти євреїв засвідчує те, що у 1925/1926 навч. році охоплення навчанням дітей віком 8-14 років склало 58,1%⁹. На розвиток шкіл єврейською мовою навчання, як справедливо зазначає Олександр Войналович, негативно впливав насамперед низький рівень національної самосвідомості єврейського населення як наслідок антисемітизму за часів царату, єврейських погромів періоду громадянської війни. Усі ці чинники змушували відмовлятися євреїв від рідної мови, культури, пристосовуватися до існуючих обставин¹⁰.

На це ще негативно впливало і те, що на місцях не було розуміння необхідності і важливості розвитку освіти національних меншин у цілому і євреїв зокрема. Про це свідчить лист першого секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора від 22 липня 1920 до Наркомату освіти України. У ньому йшлося: “За наявними відомостями у Києві до цих пір не організована євсекція при губнаросвіті. Пропонуємо вжити заходів до негайної організації такої секції. При її організації слід домовитися з губкомом і делегувати до неї відповідних партійних працівників. Пропонуємо також повідомити нам, які є у вас відомості про євсекції при наросвітах інших губерній”¹¹.

На такому загальному фоні проходила організація освіти євреїв на Поділлі. При цьому варто підкреслити що єврейська національна освіта у цьому своєрідному регіоні мала свої особливості. Для неї, насамперед, характерний, швидкий кількісний ріст на початковому етапі. За жовтень 1924 – березень 1925 року, наприклад, кількість єврейських шкіл у Подільській

губернії виросла з 89 до 104. Майже у двічі виросла у них і кількість учнів, що на березень 1925 року складала 1500. Як підкреслювалося у звіті губінспектури освіти такий ріст зумовлювався вимогами містечкового населення, ініціативою свпраційників. Новостворені школи, як правило, крім кошторису витрат не мали ніякої матеріальної бази. Навіть учителі у них утримувалися переважно за рахунок населення. Однак спроби органів влади закрити такі школи отримували відсіч населення, викликали хвилю скаргів, потік листів у газету “Эмес”, численні депутації у державні установи¹².

У цілому єврейська національна освіта на Поділлі була досить розгалуженою, вона мала усі наявні тоді компоненти. Основу її, звичайно, складали загальноосвітні школи. У Вінницькому, Гайсинському округах, Проскурині, Бершаді були дитбудинки, яких влада намагалася перетворити у дитячі колонії. Досить ефективно діяли пункти ліквідації неграмотності, яких налічувалося 102 із охоптом 30-35 чол. кожним¹³. Велася робота по створенню низки агрошкіл та шкіл сільськогосподарського наймитства. Досить плідно працював євтехнікум у м. Кам’янці-Подільському¹⁴. Євсекції діяли при Кам’янець-Подільському ІНО, Тульчинських, Проскурівських педкурсах.

Для навчання активу діяли пересувні школи на єврейській мові. Вони були двох типів – для містечкового та сільського складу. Серед слухачів цих шкіл 10% складали партійці, 56% – комсомольці, 34% – безпартійні. У резолюції, прийнятій за підсумками 1926/1927 навч. року відмічалася як позитив велику кількість жінок серед числа слухачів таких шкіл. Серед недоліків підкреслювалося мале число селян. У ній рекомендувалося не переобтяжувати навчальний план пересувних шкіл за рахунок географії, арифметики, мовознавства. Рекомендувалося також більш активно використовувати місцевий матеріал, що дозволить досягти кращих результатів у навчанні¹⁵.

Кількісний ріст євшкіл гостро поставив проблему забезпечення їх учительськими кадрами. На початок 1925 року в губернії працювало 500 учителів і лише 80 із них пройшли перепідготовку на курсах¹⁶. З метою радянізації учительства активно використовувалися безпартійні конференції, яких тільки у 1924 році пройшло 38 (по дві – у Могильові, Проскурові, Барі, Тульчині, Хмельнику, Жмеринці, Вінниці, по одній – у Полонному, Кам’янці, Літині, Немирові)¹⁷. На них вирішувалися важливі питання виховання учительства, подальших перспектив. Так у резолюції губконференції євкультпрацівників (12-15 квітня 1925 року) на доповідь губєвбюро (Каган) наголошувалося, що в галузі дошкільної освіти важливо будівництво мережі єврейських дошкільних закладів, що були ліквідовані у період НЕПу. У галузі

шкільного будівництва головна увага має бути звернута на зміцнення існуючої сітки. Одночасно необхідно перебороти пасивне ставлення до дитячих будинків. В умовах подільської дійсності профтехосвіті необхідно надати сільськогосподарського нахилу¹⁸.

Про існуючі труднощі в організації єврейської національної освіти засвідчує доповідь голови Мінковецького райбюро нацмену Кордончика 2.12.1926 року на засіданні окрбюро нацмену. У ній підкреслювалося, що із двох шкіл одна – Мінковецька працює край погано через відсутність приміщення та вчителя¹⁹. Не краще становище було із євшколою у містечку Оринін, де через погані умови її не забезпечувалося навчанням 5 груп дітей²⁰. Із 28 шкіл Шепетівського округу²¹ дев'ять не мали ніякого приміщення²². І це тоді, коли у цьому окрузі із наявних 6035 дітей 8-15 років у 1926/1927 навч. році в школі навчалося трохи більше половини (3646)²³.

З початком тридцятих років політичне та державне керівництво відступає від політики українізації, що у свою чергу негативно позначається на стані освіти національних меншин. В Україні проходять масові політичні кампанії по боротьбі з націоналізмом, у які поступово втягуються національна школа. Розпочинаються політичні репресії, пошук “ворогів народу”. У 1933 році у системі народної освіти України органами ДПУ відмічається “засміченість класово-чужим елементом”. Ними було виявлено 1561 чол. неблагонадійних. Серед них – 112 петлюрівців, білих офіцерів – 115, вихідців із куркулів – 145, раніше судимих за контрреволюцію – 44. До початку нового навчального року всі вони були замінені²⁴.

У цих умовах національна освіта починає згортатися. Найдовше на Поділлі проіснували єврейські школи. Показовим у цьому плані є інформація Кам'янець-Подільського обкому до ЦК КП(б)У датована 1 червня 1939 року “Про стан єврейських шкіл в Кам'янець-Подільській області”. Згідно неї в області існувало 60 шкіл навчання у яких велося на єврейській мові. У цьому документі відмічається хронічні недобори учнів, у середньому на клас було 17-21 учень, а в таких районах як Стара Ушиця, Сатанів, Меджибіж, Летичів, Кам'янець-Подільський ще менше, по 9-15 учнів на клас. Наголошується на тому, що батьки відмовляються здійснювати навчання своїх дітей на рідній мові (Меджибіж, Летичів), а в Чемирівцях, Кам'янець-Подільському уже в 1938/1939 році перевели навчання у євшколах на російську мову. Очевидно це та рубіжна дата коли перестала існувати на Поділлі національна освіта.

Таким чином, у 20х частково початку 30х років в Україні органами влади, політичним керівництвом вживалися енергійні заходи по налагодженню національної освіти взагалі, і єврейської зокрема. Головним виконавцем цієї політики виступив Наркомос України, який зіграв значну роль у постановці національної освіти. Активно вівся пошук форм і методів здійснення єврейської освіти і на Поділлі. Ця робота у такому великому історико-єтонографічному регіоні мала свою специфіку, на що впливало з наявності великого числа єврейського населення, котре тут проживало. Внаслідок політичних репресій, звинувачень у націоналізмі національна освіта із середини 30х років починає згортатися і на початок 1940 року взагалі зникає.

Наталія Кротик

1 Нова рада. – 1917. – 2 квітня.

2 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 20, спр. 159. – Арк. 51.

3 ЗУ України. – 1923. – №29. – Ст. 430.

4 Там само. – Ст. 435.

5 Підраховано автором за “Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине к 10-й годовщине Октябрьской революции. по материалам ЦКНМ”. – Харьков. Издание ЦК Нацмен при ВУЦвК, 1927. – С. 93-108.

6 Там само.

7 Бюллетень НКО України. – 1927. – №16. – С. 7.

8 Цит. праця “Итоги работы ...”. – С. 54.

9 Там само. – С. 50.

10 Олександра Войналович. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр. – Київ-Полтава. Рідний край, 1992. – С. 49.

11 ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 159. – Арк. 26.

12 Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф. Р-5, оп. 1, спр. 1059. – Арк. 100.

13 Там само. – Арк. 101.

14 Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. Р. – 722, оп. 1, спр. 14. – Арк. 118.

15 ДАХМО. – Ф. П. 301, оп. 1, спр. 133. – Арк. 44-45.

16 Там само. – Ф. Р-5, оп. 1, спр. 1059. – Арк. 100.

17 Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-254, оп. 1, спр. 203. – Арк. 118.

18 ДАХМО. – Ф. Р-5, оп. 1, спр. 1059. – Арк. 233-233 зв.

19 Там само. – Ф. Р-653, оп. 2, спр. 13. – Арк. 137.

20 Там само. – Арк. 82.

21 Серед національних меншостей Шепетівщини // Вісті ВУЦВКа. – 1927. – 19 липня.

22 ДАХМО. – Ф. Р-3508, оп. 1, спр. 29. – Арк. 21 зв.

23 Там само. – Арк. 22.

24 Тертичка В.В. До питання про розвиток школи в умовах репресій 30х років // V Всеукр. наук. конфер. з істор. краєзн. Тези доп. і повід. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 302.

25 ДАХМО. – Ф. П-3, оп. 2, спр. 170. – Арк. 46-47.